

GRENSPALENROUTE

Houten en 't Goy

Een fietsroute langs grenspalen in en om Houten

Grenzen verkennen en herkennen in de gemeente Houten

De drang tot het uitzetten en vastleggen van grenzen zit in het DNA van zowel mens als dier. In het dierenrijk gaat het doorgaans om het op subtiële wijze aangeven en afbakenen van een eigen leef- of jachtgebied door middel van geursporen.

Bij de mens gaat het om het vastleggen van een situatie waarbinnen rechten en/of plichten gelden ten aanzien van eigendom, beheer en onderhoud. De mens gebruikte hiervoor in het verre verleden vaak eenvoudige middelen. Bij een fysieke afbakening ter bescherming van een eigendomssituatie werden soms sloten gegraven, grachten aangelegd, dammen opgeworpen, muren gebouwd, of heggen en hekken geplaatst. Was een fysieke afbakening niet persé noodzakelijk dan ging men over tot het markeren van vaste punten, waartussen lijnen gedacht moesten worden. Om goed gezien te worden moesten deze punten opvallende verschijningen zijn in het landschap. Op die plaatsen werden grenspalen geplaatst. Grenspalen komen in Nederland in diverse soorten en maten voor, vaak met bepaalde herkenningstekens erop van de eigenaar, c.q. de rechtshabende. Ze zijn in de loop van de tijd ook aan verandering onderhevig geweest, onder andere door de komst van nieuwe materialen.

Verskillende soorten oude grenspalen komen nog in onze gemeente voor. In aantal zijn er echter veel verloren gegaan, enerzijds doordat ze in ongebruik zijn geraakt en anderzijds door de hinder en overlast die ze gaven door toenemende intensivering van landbewerking. Dit geldt in het bijzonder voor palen die uit niet-duurzaam materiaal bestonden zoals hout. Waren ze echter gemaakt van steen of metaal dan was hun bestaansduur aanmerkelijk langer, maar dan was ook de hergebruikswaarde groter als ze ongewenst waren vanuit bewerking van het land waarop ze stonden.

Naast hout en staal werd in de 20e eeuw ook vaak (gewapend)beton gebruikt voor het vervaardigen van grenspalen. Waarschijnlijk omdat beton in de monumentenwereld lang als een non-materiaal werd beschouwd, zijn grenspalen van dit materiaal op enkele uitzonderingen na nooit als erg beschermwaardig beschouwd.

Door de verstedelijking van het Houtens grondgebied zijn vooral de laatste jaren veel grenspalen "onopvallend" verloren gegaan. Dit kon gebeuren doordat een officiële registratie ervan ontbreekt, grenspalen geen beschermende status hebben en de onduidelijkheden over de recht-hebbenden. Zijdelings speelde daarbij het vrij onopvallende karakter van de palen, de vaak al aanwezige beschadigingen en ze in het gebruik van het land waarop ze stonden meer werden gezien als 'hinderpaal' dan als waardevol object.

Toch zijn er op dit moment nog zeker 8 verschillende typen met in totaal ruim 100 exemplaren te vinden:

1. op de gemeentegrens.
2. op de waterschap grens.
3. op de grenzen van de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
4. langs provinciale wegen.
5. langs gemeentelijke wegen.
6. langs wegen waar aanwonenden onderhoudsplichtig waren.
7. langs de Lekdijk waar o.a. aanwonenden onderhoudsplichtig waren.
8. op de erfscheiding van particuliere terreinen.

Bovendien is er direct buiten de gemeentegrens nog een type aanwezig:

9. langs de vroegere grens van het Romeinse rijk, de Limes.

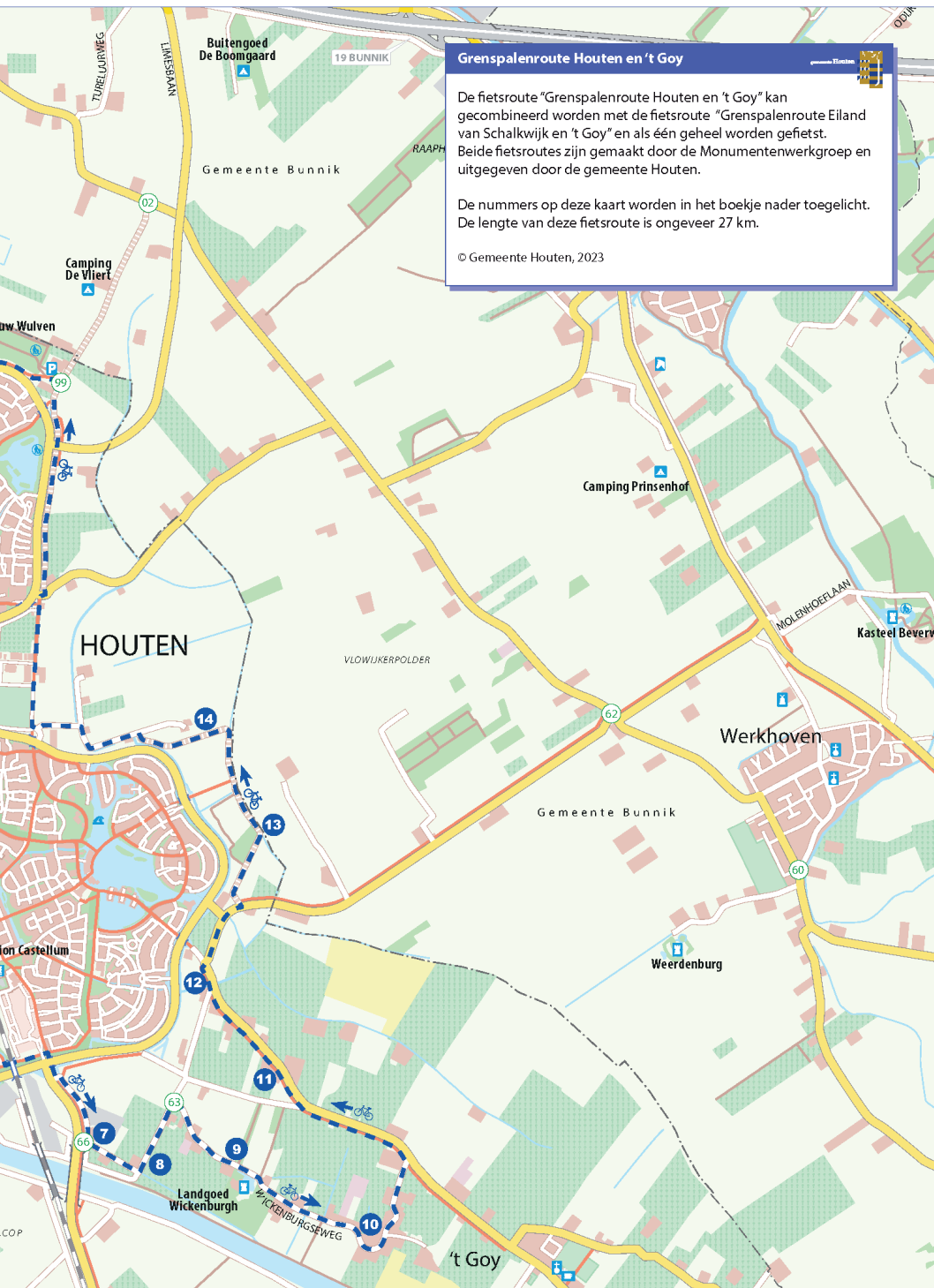
Achterin dit boekje kunt u meer lezen over de verschillende functies en de oorsprong van deze typen grenspalen.

De beste manier om de nog aanwezige grenspalen voor de toekomst veilig te stellen is enerzijds door ze een (beperkte) beschermende status te geven en anderzijds door meer bekendheid te geven aan hun cultuurhistorische waarde. Deze fietsroute levert een bijdrage aan dit laatste punt.

De oorspronkelijke route is gemaakt door de Monumentenwerkgroep Houten van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek" en uitgegeven door de gemeente Houten ter gelegenheid van Open Monumentendag 2010. Een herziene uitgave is van 2014. De nu versie is in 2023 geactualiseerd door Johan van der Gun, lid van de Monumentenwerkgroep en wordt uitgegeven in het kader van Open Monumentenweekend 2023.

September 2023

Grenspalenroute Houten en 't Goy

De fietsroute "Grenspalenroute Houten en 't Goy" kan gecombineerd worden met de fietsroute "Grenspalenroute Eiland van Schalkwijk en 't Goy" en als één geheel worden gefietst. Beide fietsroutes zijn gemaakt door de Monumentenwerkgroep en uitgegeven door de gemeente Houten.

De nummers op deze kaart worden in het boekje nader toegelicht. De lengte van deze fietsroute is ongeveer 27 km.

© Gemeente Houten, 2023

Houten en 't Goy (ca. 27 km)

De nummers in onderstaande beschrijving komen overeen met de nummers op de bijbehorende fietskaart.

Bij **Beschrijving soorten grenspalen** is achtergrondinformatie gegeven over het soort en de oorspronkelijke functie van de palen, die u op de diverse locaties aantreft.

Deze Grenspalenroute is te combineren met de noordelijke Grenspalenroute Houten en 't Goy. De twee routes sluiten op elkaar aan bij de Schalkwijkseweg (bij punt 7) van de noordelijke route.

NB: Denk er bij het plannen van uw route om dat in het groeiseizoen de palen soms moeilijk te zien zijn door het hoge gras en riet.

Startpunt: toren van de NH-kerk op het Plein, Oude Dorp.

1 Deze op een natuurlijke stroomrug gebouwde toren is weliswaar geen grenspaal, maar is wel eeuwenlang het oriëntatiepunt geweest voor reizigers. Vanaf de Brink (= Plein) gaan immers de wegen naar en van Utrecht (Herenweg en Lobbendijk), Vechten en Odijk (Vlierweg), 't Goy en Beusichem (Loerikseweg), Schalkwijk en Culemborg (Kon. Julianaweg) en naar Jutphaas (Burgemeester Wallerweg). Het kan worden gezien als een voorganger van de huidige fietsknooppunten.

Vanaf de toren rijden we de Burgemeester Wallerweg in, slaan dan rechtsaf bij de Herenweg die we uitrijden en dan bij De Poort op het rode fietspad linksaf.

2 Op de hoek van de Herenweg en De Poort heeft tot in de jaren zestig van de vorige eeuw een toluhuis gestaan, waar men tegen betaling een grens kon passeren.

We rijden aan de rechterzijde bij huisnr. 42 langs de voormalige burgemeesters-woning/gemeentehuis De Grund met koetshuis uit 1877. Dit gebouw werd na de verwoesting in 1944 van het gemeentehuis op het Plein tot 1981 het gemeentehuis van Houten.

Wij rijden nu op het tracé van de voormalige provinciale weg Utrecht – Culemborg en we zullen dit tot de Schalkwijkse brug zoveel mogelijk volgen.

3 Deze weg is in 1928 door de Provincie gemarkeerd met de zogenoemde Mussertpalen. (Zie beschrijving achterin dit boekje onder 4). Rechts, bij huisnummer 36, zien we aan de rand van de tuin van Klein Curaçao nog drie van deze prachtige palen staan.

4 Ook op de Pr. Bernhardweg vinden we ter hoogte van huisnummers 36 en 38 links van de weg in de tuinrand nog enkele van deze provinciale grenspalen staan.

We vervolgen onze route via het Hout, het Schelhout en het Zonnehout

5 Op het eind van het Zonnehout, bij de hoek met het Leedijkerhout, treffen we links van de weg nog twee Mussertpalen aan.

We passeren nu aan de rechterzijde, (deels) verscholen achter get groen, een torentje. Het is een restant van kasteel Schonauwen.

6 Dit omgrachte kasteel dateert uit de 13e eeuw en was in de 19e eeuw dermate bouwvallig dat het - op de 14e eeuwse ronde hoektoren na - is afgebroken. In het slootalud voor het kasteel zien we twee gedeeltelijk uitgegraven Mussertpalen.

Aan het einde van het fietspad gaan we linksaf door het spoorviaduct, bij de eerste kruising rechtsaf onder de Rondweg door en bij de volgende afslag linksaf. Bij het Amsterdam-Rijnkanaal gaan we weer linksaf.

7 Dit in 1952 geopende en tussen 1965 en 1981 verbrede kanaal verbindt het IJ bij Amsterdam met de Waal bij Tiel. Hoewel dit kanaal als een snelweg voor schepen Amsterdam dus verbindt met het Ruhrgebied is het voor onze omgeving een harde grens die ervoor gezorgd heeft dat het "Eiland van Schalkwijk " is ontstaan. Het kanaal is 72 km lang, 100 tot 120m breed en 6 m diep. Door de aanleg ervan zijn wegen en sloten langs het kanaal radicaal doorsneden.

We komen op de Tiendweg waar we bij de eerst afslag rechts, de Wickenburghseweg, in gaan.

8 De Tiendweg heet zo omdat het de grens markeerde van een gebied, het Tiendblok, waarover in het verleden een bepaalde belasting, de Tiend (= een tiende van de oogsten en van het bezit aan vee), werd geheven.

9 We komen nu bij het landgoed Wickenburgh met een 14e-eeuwse hofstede, en op een eilandje in de vijver een 16e-eeuwse duiventoren. Bij de ingang van het landgoed vinden we als begrenzing een 18e-eeuws toegangshek en gemetselde hekpalen met de naam en een hardstenen bekroning. Dit soort hekpalen kunnen ook worden beschouwd als

een soort grenspalen. Ze geven immers de grens aan tussen het openbare gebied en het eigendom van een particulier. Dit toegangshek stond tot 1982 aan het begin van de oorspronkelijke oprijlaan aan de Beusichemseweg. (zie beschrijving achterin dit boekje, onder 8)

10 De bocht die we zojuist hebben gemaakt is veroorzaakt doordat deze oude weg om de grens van het gebied links, waar in de late middeleeuwen het kasteel 't Goye lag, heen moest lopen. Op het driehoekige 'dorpspleintje' ziet u links bij huisnummer 68 't Rechthuis van 't Goy.

Rechts in de bocht naar het Groenedijkje staat voor het lage muurtje een basaltpaal die hier als schamppaal dienst doet. Het is één van de oude Verhoefslagpalen die oorspronkelijk langs de Beusichemseweg stonden, en die aangaven welk wegdeel (= slag) door elk van de aanwonenden (= bewoners van een hoeve) moest worden onderhouden.

(Zie beschrijving achterin dit boekje, onder 6). Bij de reconstructie van de Beusichemseweg in 2013 is helaas een aantal verplaatst, dan wel verloren gegaan. Aan het einde van de Wickenburghseweg staan aan beide zijden van de laatste inrit rechts ook nog twee van die 'verhuisde' basaltpalen.

We gaan nu linksaf de Beusichemseweg op

11 Bij huisnummer 36 zien we een zevenhoekige basaltpaal (Verhoefslagpaal) onder de notenboom staan. De weg vervolgens zien we links een fruitbedrijf uit 1981 dat bij de oprit twee hekpalen heeft met de naam DE KNAP-SCHINKEL. Hier begon vroeger de oprijlaan van Wickenburgh. Op deze plaats stonden oorspronkelijk de hekpalen van het landgoed. Ze zijn in 1982 verplaatst naar het begin van de oprijlaan aan de Wickenburghseweg (zie item 9). Voor de linker hekpaal staat nog een basaltpaal die weliswaar verplaatst is, maar nog wel langs de Beusichemseweg staat. De naam Knapschinkel op deze plek is verwarrend, want de naam is al sinds 1691 verbonden aan een boerderij aan de Koningslaan in Bunnik. De twee namen moeten dan ook los van elkaar worden gezien, omdat er geen relatie bekend is met 't Goy.

12 Nadat we de Tiendweg links zijn gepasseerd, zien we in de linker berm van de Beusichemseweg enkele basaltpalen. Het zijn de Verhoefslagpalen om het onderhoud te markeren van een wegdeel. Dit in tegenstelling tot de Verhoefslagpalen langs de Lekdijk, die de onderhoudsverplichting aangaf voor het betreffende dijkdeel. De Verhoefslagpalen langs de Lekdijk zijn van beton, terwijl de palen voor onderhoud van een wegdeel van basalt waren. Op de betonnen palen stonden geen nummers en het is dan ook bijzonder dat er één is die hierop een uitzondering vormde.

Voor de tunnel onder de Rondweg gaan we rechtsaf het Oostromsdijkje op. Na de autoafslag naar de Rondweg gaan we links het fietspad op.

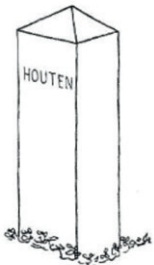
13 Rechts van het pad zien we een oude Rijnloop, de Rietsloot, een grenssloot met de gemeente Bunnik.

Iets verder rijden we langs de boerderij Overdam

14 Dit was tot in de 20e eeuw een verdedigbaar boerderijcomplex dat omgracht was met een verdedigbare toegangspoort. Het was dus duidelijk afgegrensd van zijn omgeving. Het duidelijkste voorbeeld hiervan in de gemeente Houten is De Stenen Poort aan de Warinenpoort. Het poortgebouw van Overdam is in het begin van de vorige eeuw afgebroken, de gracht is in het midden van die eeuw gedempt.

Op het eind van de Rietdijk gaan we rechtsaf de Binnenweg op, langs de scholen en de Volkstuin. Bij de kruising met stoplichten gaan we rechtdoor tot voorbij het tunneltje naar Houten. Daarna linksaf het Wulverbroekpad nemen naar het Speelbos Nieuw-Wulven.

15 Rijdend over dit pad komen we aan het begin langs een bijna twee meter hoog masker. De vondst van een masker dat de Romeinen gebruikten in het theater was de inspiratiebron voor dit ontwerp. Verderop passeren we de onzichtbare grens tussen de gemeente Houten en Bunnik. Vaak wordt een gemeentegrens aangegeven met een op een paal bevestigd bord met daarop de gemeentenaam. Vroeger werd hiervoor een houten grenspaal gebruikt met in dit geval op twee zijden de namen van HOUTEN en BUNNIK (zie beschrijving achterin dit boekje, onder 1).

Bij de T-splitsing rechtsaf en we rijden naar de Marsdijk waarachter een verhoging in het landschap zichtbaar is.

16 Onder deze verhoging bevinden zich de resten van het Romeinse castellum Fectio. Rechts ligt het Fort Vechten. Het vormt onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Op het einde van het fietspad gaan wij rechts 100 m de Marsdijk op tot de wachttoren.

17 De Romeinse castella verdedigden de rijks-grens en de grensweg, de Limes, die het tracé van de Marsdijk en de Achterdijk volgde. Naast de toegangsweg naar het (waterlinie)fort staat daarom een gereconstrueerde

Romeinse wachttoren en daar tegenover, aan de zuidzijde van de Marsdijk, een replica Limesgrenspaal. Deze paal heeft de Provincie Utrecht in 1997 in het kader van het Romeinsejaar langs de Limes in Utrecht laten plaatsen. (Zie beschrijving achterin dit boekje, onder 9)

18 De Nieuwe Hollandse Waterlinie is in de 19e eeuw aangelegd met als doel het westen van Holland te beschermen tegen aanvallen uit het oosten. Dit gebeurde door een ingenieus waterbeheersysteem waarmee laag gelegen gebieden onder water konden worden gezet (inundatie) in combinatie met een groot aantal forten en vestingsteden. Aangezien sommige gebieden zo hoog lagen dat ze maar beperkt onder water konden worden gezet, werden in de directe omgeving daarvan meerdere forten gebouwd. De grens van het fortterrein werd gemarkeerd met zogenaamde Limietpalen.

Aan de noordzijde van de Marsdijk tegenover de Limesgrenspaal bevond zich tot voor kort nog zo'n Limietpaal in het sloottalud. Op enkele andere plaatsen rond het fort zijn ze nog wel te vinden (Zie beschrijving achterin dit boekje, onder 3).

19 In de boomgaard rechts heeft men in 2008 de resten aangetroffen van een vroegmiddeleeuwse weg, met een waarschijnlijk Romeinse voorganger.

Bij de manege slaan we rechtsaf de Wayensedijk op, onder de snelweg door en nemen de eerste afslag links (na ca. 1 km.) naar de Koppeldijk. Dit is hier de gemeentegrens tussen de gemeenten Houten en Nieuwegein. Bij de stoplichten gaan we rechtdoor en nemen vervolgens de eerste weg links, de Langeweg.

20 Langs deze van oudsher gemeentelijke weg heeft de gemeente Houten rond 1930 betonnen palen geplaatst om de grens van het gemeentelijk eigendom vast te leggen. In de rechterberm staan er tot voor kort nog drie, waarbij de eerst omver was gereden. Recentelijk zijn hier geen palen meer aangetroffen. (Zie beschrijving achterin dit boekje, onder 5).

21 Het kasteel Heemstede is gebouwd in 1645 en in 1987 grotendeels uitgebrand.

In 1998 werd het door de projectontwikkelaar WCN (= Phanos) gekocht en van 1999 tot 2002 gerestaureerd en inwendig geschikt gemaakt als kantoor. Op de plaats van de oude bouwhuizen zijn nieuwe aangepaste bebouwingen gekomen en aan de linkerzijde is een nieuw orangerie-achtig gebouw geplaatst.

De in de loop van de tijd verwaarloosde tuin aan de achterzijde is (gedeeltelijk) gereconstrueerd, terwijl er plannen voor vervolg zijn.

22 Het Amsterdam-Rijnkanaal, waaraan van 1934 tot 1952 gewerkt is, vormt zoals reeds opgemerkt een zeer harde grens, voor de mens, maar vooral ook voor de dieren.

23 Direct na het tunneltje slaan we rechtsaf en komen langs De Stenen Poort. Zie ook beschrijving hierboven bij nummer 14.

Bij het kruispunt slaan we rechtsaf, de Vikingpoort in. Blijf rechtdoor fietsen. Via de Burgemeester Wallerweg komen we tenslotte weer uit op het Oude Dorp, het startpunt van deze route.

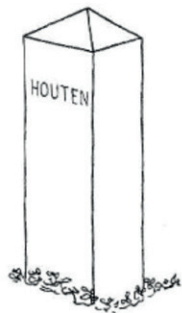
Beschrijving soorten grenspalen

1. Gemeentegrens

In 1827 / 1828 werden in opdracht van de gouverneur van de provincie Utrecht door de gemeenten grenspalen van hout of steen geplaatst op de gemeentelijke grenzen.

In 1978 stond er op het Oostromsdijkje, bij de grens tussen Houten en Werkhoven, nog een eenvoudig houten paaltje met de namen HOUTEN en WERKHOVEN erop.

In 2001 was hier echter geen spoor meer van te bekennen maar in plaats daarvan staat er nu, evenals op de andere verbindingswegen van de gemeente Houten, een moderne opvolger: een welkomst/afscheidsbord van de gemeente Houten.

2. Waterschapsgrens

Het toenmalige waterschap Lekdijk Bovendams was sinds de late middeleeuwen verantwoordelijk voor het beheer van de Noordelijke Lekdijk tussen Amerongen en de dam in de Hollandse IJssel ten westen van het toenmalige Vreeswijk. De grenzen van het waterschap werden, zowel bij Amerongen als de IJsseldam, gemarkeerd met grenspalen.

Bij de Heul in Schalkwijk, staan in de onmiddellijke nabijheid van de Lekdijk een voormalig dijkhuis uit 1986 van het waterschap en een voormalige dubbele dijkwachterswoning met bijbehorend magazijn uit het midden van de 19e eeuw. Op de kruin van de Lekdijk, in het verlengde van de provinciale weg, is in het verleden een zogenoemde **Banpaal** geplaatst om daarmee de plaats van het dijkhuis en dijkwachterswoning te duiden en aan de andere zijde van de Lekdijk een peilschaalhuisje in de uiterwaard.

De zeer fraaie (19e eeuwse) hardstenen paal heeft de afmetingen van 20 x 20 cm² en steekt ca. 1,50 m boven de kruin van de dijk uit. Op de banpaal staan aan de rivierzijde het wapen van het waterschap en de spreuk CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT (Door eendracht groeien kleine dingen). Het geheel van statige dijkhuis, dijkwachterswoning en peilschaalhuisje vormt een unieke ensemble en toont de geschiedenis van de dijkbewaking uit die periode.

3. Grenzen van militaire werken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

Bij de bouw in de 19e eeuw van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) werden op de grens van militaire werken hardstenen palen geplaatst onder de naam **Limietpalen**. Het zijn vierkante palen met aan de bovenzijde afgeschuinde hoeken. Zij zijn zowel aan de bovenzijde als aan één zijkant gemerkt met de letter O (ministerie van Oorlog) en daaronder een volgnummer. Er bestaan palen met afmetingen van 30 x 30 cm² en palen van 20 x 20 cm². Bij de bouw van de forten rond 1845 zijn in eerste instantie de grootformaat palen als grensafbakening gebruikt, terwijl bij de grote verbouwing en aanpassingen van de militaire werken rond 1880 de kleinere palen zijn gebruikt. De palen zijn genummerd tegen de draairichting van de klok in (linksom). Ze zijn met militaire precisie geplaatst, waarbij (achter een paal staand) twee rechte zijden van een paal wijzen naar de positie van een volgende paal en de exacte afstanden en de hoeken van de palen onderling zijn ingemeten en in een register vastgelegd.

Vaak is op de grens van een militair werk een sloot aanwezig, zodat de limietpalen doorgaans staan aan de bovenkant van het talud van een dergelijke sloot, als begrenzing van het militaire en civiele eigendom. Nadat de NHW en daarmee de militaire werken hun verdedigende functie verloren, is er ook geen onderhoud meer gepleegd aan deze palen. In de loop van de tijd zijn ze weg- of scheefgezakt door eigen gewicht en in de sloot terechtgekomen. Ook zijn veel palen verwijderd door eigenaren van aangrenzende landerijen in de veronderstelling dat zij rechthebbende waren, en omdat ze voor veel hinder zorgden bij de bewerking van hun land. Veel van deze palen hebben in de loop van de tijd een andere bestemming gekregen.

Enkele palen zijn nog aanwezig bij fort Het Hemeltje en het Werk aan de Waalseweg. Van de weg af zijn ze echter moeilijk te zien. Dat geldt ook voor de limietpalen langs één zijde van het veenriviervtje De Snel. Daar zijn alle palen nog aanwezig. De palen die aan de andere zijde ervan stonden zijn bij de verbreding van deze watergang verwijderd en bij een particulier opgeslagen. Aan de noordzijde van fort Honswijk zijn recentelijk een tiental palen, die nog bewaard waren gebleven, herplaatst aan de hand van oud kaartmateriaal. Ten oosten van het fort staan ook nog twee palen met een herplaatste paal bij de ingang van de parkeerplaats. Al deze palen zijn vanaf de singelweg langs de fortgracht goed te zien. Ook staat nog een vijftal palen aan de teen van de toeleidingsweg naar het fort. Deze palen zijn echter vanaf de weg nauwelijks te zien.

4. Langs provinciale wegen

Tot in de 20e eeuw waren de wegen voor een groot deel in het bezit van particulieren die deze wegen moesten onderhouden en tol konden heffen van de reizigers. Dit ongeacht of de onderhoudstoestand van de weg goed of slecht was. Omdat de Rijksoverheid aan deze situatie een eind wilde maken, stelde zij in 1927 een Rijkswegenplan op met een daarop aansluitend Provinciaal wegenplan. Als de provincie aan de daarin opgenomen eisen (o.a. 5 meter wegbreedte en een goede verharding) voldeed, kon zij aanspraak maken op een uitkering uit het rijkswegenfonds.

In die periode was de heer Anton Adriaan Mussert hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat en speciaal belast met het provinciale wegenplan van de provincie Utrecht. Op zijn initiatief en voordracht werden in 1928 300 speciaal voor de provincie vervaardigde grenspalen besteld. Deze grenspalen waren bedoeld om de grens tussen de provinciale grond,

waarop een weg lag, en particulier eigendom te markeren. Ze mochten alleen worden geplaatst in situaties waarbij de weg aan de eisen van het provinciale wegenplan voldeed. De palen kregen de naam van de initiatiefnemer: **Mussertpalen**.

De palen zijn in houten mallen gemaakt, waarbij eerst de wapening is geplaatst en vervolgens het beton is gestort. De afmetingen van de palen zijn 25 x 25 cm² met een lengte van 135 cm. Aan de onderzijde van de paal zit een rond gat waar bij plaatsing een stang of ijzeren staaf doorgestoken werd. Deze staaf zorgde voor de standzekerheid van de paal. Op drie zijden van de paal staat het provinciewapen van Utrecht en aan de vierde zijde de letters PG (Provinciale Grond). De palen werden aan de buitenzijde van het talud van de bermsloot van de weg geplaatst met de letters PG naar de buitenzijde gekeerd. De palen werden geplaatst op plekken waar de weg een bocht maakte, de grens versprong of een zijweg erop aansloot.

In de loop van de tijd zijn door een combinatie van natuurinvloeden (regen en vorst) en menselijke handelingen (maaïen en baggeren van sloten) zeer veel palen beschadigd geraakt. Vaak zijn de beschadigingen zodanig, dat daarbij het staal van de wapening bloot is komen te liggen en daardoor verder verval (door betonrot) is opgetreden.

In Houten vormen deze Mussertpalen (ca. 55) het merendeel van het totaal aantal nog aanwezige grenspalen. We vinden ze langs de (voormalige) provinciale wegen Loerikseweg, Provincialeweg, Schalkwijkseweg (= Schelhout, Zonnehout en Granietsteen), De Trip (= Schonauwensweg en De Trip) en de Utrechtseweg (= De Poort en de Pr. Bernhardweg) èn enkele particuliere tuinen.

In het laatste geval gaat het om palen die na verwijdering (door eigenaren van aangrenzende landerijen) op eigen grond zijn teruggeplaatst, dan wel zijn weggegeven aan geïnteresseerde derden. Ook zijn ze door landeigenaren soms 'gebruikt waar men ze nuttig gebruiken kon', zoals bijvoorbeeld in dammen van sloten voor de ontsluiting van landerijen.

5. Langs gemeentelijke wegen

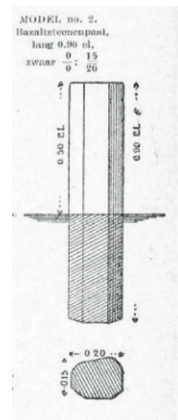
In aansluiting op de initiatieven van het Provinciale wegenplan, ging ook de gemeente Houten de gemeentewegen begeleiden door palen. Deze palen van 25 x 25 cm

zijn ook van gewapend beton. Bij deze palen staat aan de naar de weg gekeerde zijde HOUTEN. Enkele palen, soms wit geschilderd, zijn nog aanwezig langs de Langeweg en de Odijkseweg.

6. Langs wegen waar aanwonenden onderhoudsplichtig waren

Waar de eigenaren van de grond (= hoeven) voor het onderhoud van een bepaald deel van de weg moesten zorgen, waren de wegen verdeeld in vakken (= slagen). Om het onderhoud te kunnen controleren stelde het provinciaal bestuur op 8 november 1853 een reglement "Op het onderhoud en gebruik der wegen" op. In dit reglement werd een tweetal zogenoemde **Verhoefslagpalen**, van hout of basalt, voorgeschreven voor het vastleggen van de verhoefslaggrenzen.

In Houten is een aantal van deze meervlakkige basaltpalen, die minstens 0,15 x 0,20 x 0,90 el (1 el = ca 70 cm) moesten zijn, nog aanwezig langs de Beusichemseweg.

7. Langs de Lekdijk waar aanwonenden onderhoudsplichtig waren

Ook de Lekdijk was om dezelfde reden als genoemd onder 6. verhoefslaagd. Dit was aan de binnendijkse zijde van de kruin van de dijk aangegeven door achtkantige hardstenen verhoefslagpalen met een diameter van 20 cm en een bolle bovenzijde met aan de wegzijde een nummer. De palen stonden in het verlengde van perceelscheidingen, c.q. eigendomsgrenzen (vaak in de vorm van sloten en heggen) van de aanliggende landerijen.

Bij de laatste dijkverzwaring rond 1987 zijn deze palen helaas bijna allemaal verwijderd. Een aantal heeft als "parkeerregelaars" een nieuwe functie gekregen op de Markt in Wijk bij Duurstede. Ook daar zijn ze inmiddels weer verwijderd.

In de gemeente Houten zijn er nog enkele te zien op de Lekdijk. Een opvallende is de paal die aan de buitendijkse zijde van de kruin van de dijk staat in het verlengde van de Uitweg in Tull. Een andere staat iets voorbij de parkeerplaats van Fort Honswijk.

Een verplaatste paal is te zien bij de Gedekte gemeenschapsweg, aan de achterzijde van de schuur van de voormalige fortwachterswoning. Op de Lekdijk bij de afslag van de Groeneweg staan ook vijf herplaatste palen, waarvan er één nadien bij onderhoudswerk is afgebroken.

8. Op de erfscheiding van particuliere terreinen

Het duidelijk zichtbaar maken van grenzen is niet alleen iets van de overheden maar ook van particulieren, vooral als het om een groot stuk grond gaat. Dit kon gebeuren door middel van een sloot of een heining maar er moest toch ook een toegang zijn, die kon worden afgesloten met een hek tussen twee **Hekpalen**. Dit bood dan de gelegenheid de naam van het bouwwerk op hek of palen te vermelden en door een fraaie uitvoering de welstand te tonen. In Houten vinden we hier een groot aantal voorbeelden van bij de kastelen/landhuizen en bij de oudere boerderijen.

9. Langs de vroegere grens van het Romeinse rijk

In 1997 heeft de provincie Utrecht in het kader van het Romeinenjaar replica grenspalen geplaatst op plekken waarvan archeologen vermoeden dat daar de Romeinse grensweg (= Limes) gelopen heeft of daadwerkelijk is gevonden.

Deze grenspalen bevinden zich niet in de gemeente Houten maar wel in de buurgemeenten, namelijk aan de Mereveldseweg (Utrecht), de Marsdijk en de Achterdijk (Bunnik).

COLOFON

Dit boekje is een uitgave van de gemeente Houten.

Samenstelling route	Monumentenwerkgroep Houten van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek".
Illustraties en fotografie	<ul style="list-style-type: none"> - De tekening op pag. 5 en 7 (resp. onder nr 15 en 1) is uit het boekje "Grenspalen in Nederland" van T. Brouwer, ISBN 906011.484.3. - De afbeelding op pag. 9 onder nr 7 is met toestemming van de schrijver, Ad van Bommel, uit zijn publicatie "Historische grenspalen in het Kromme-Rijngebied: een inventarisatie" in het blad van de Historische Kring tussen Rijn en Lek (2001). - De tekening op pag. 9 onder 6 is uit de "Provinciale Almanak voor Utrecht", 16e Jrg. 1941, bl. 21.7 - De overige afbeeldingen en foto's zijn afkomstig van dhr. H. Schemmekes en J. van der Gun van de Monumentenwerkgroep van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek".
Tekst en eindredactie	Monumentenwerkgroep
Cartografie	gemeente Houten
Vormgeving en productie	Bruksvoort Design

